Marcel ten Hooven ~ De ontmanteling van de democratie

Marcel ten Hooven – Ills. Joseph Sassoon Semah

Marcel ten Hooven begint zijn boek *De ontmanteling van de democratie* met te memoreren welke drie boeken hij leest tijdens het schrijven en welke lessen hij eruit trok voor de democratie. Philip Roths boek *The plot against America* over 'de krachten die de democratie en de rechtsstaat ondermijnen, aanvankelijk als een giftig maar reukloos gas dat vanonder de deur komt' komt terug in het eerste deel van Ten Hoovens boek, dat gaat over het dreigend verval van de democratie. In het tweede deel 'Hoe de kunst van het samenleven verstoord raakt – en wat er aan te doen' is Ten Hooven schatplichtig aan Marten Toonders *De zwarte Zwadderneel*, dat ondanks alle zwartgalligheid laat zien dat het toch nog niet zo erg is gesteld met onze democratie, want in landen met een 'langdurige democratische en rechtsstatelijke traditie krijgen autocratische of dictatoriale krachten niet zomaar een kans'. Uit *Theodicee* van F.B. Hotz leent hij de moraal, dat de democratie nooit af is en dat we erover moeten nadenken, praten en discussiëren. Aan dit proces wil Ten Hooven een bijdrage leveren.

Maar Ten Hooven is vooral schatplichtig aan de Franse politieke filosoof Claude Lefort en diens definitie van 'de lege plaats van de macht': een plek die niemand kan claimen, de plaats van de macht is symbolisch leeg. Macht mag nooit

definitief door een meerderheid worden bezet. De politiek is de publieke ruimte waarin verschillende standpunten worden uitgewisseld. Macht kan alleen tijdelijk worden gerepresenteerd. Democratie is een lerend systeem, nooit af. Het zoekt naar een middelpunt kracht op partijen. Hierin onderscheidt de democratie zich als politiek systeem van totalitarisme.

'De ontmanteling van de democratie' gaat in op de ideologische armoede van de volkspartijen, het asociale neoliberalisme, de valse beloftes en de zondebokpolitiek van het populisme met Trump als voorbeeld, maar ook op de groeiende ongelijkheid, de verminderde solidariteit en de invloed van nepnieuws. Voor Marcel ten Hooven schuilt de essentie van de democratie in haar maatschappelijke betekenis. Naast een stelsel van rechten om iedereen een stem te geven, is zij een vorm van beschaving die het mogelijk maakt fatsoenlijk met elkaar om te gaan. Het betekent vooral rekening te houden met minderheden en hun ook ruimte te bieden; het gaat meer om de bescherming van minderheden dan om de vorming van een meerderheid (zie ook *Halleh Ghorashi:* http://rozenbergquarterly.com/halleh-ghorashi/) in een door Felix Merites georganiseerd debat) en het recht dat het hoogste gezag is in een democratie. In bestuurlijke zin betrekt de democratie burgers bij besluitvorming over maatschappelijke kwesties; in morele zin helpt zij de samenleving de ambiguïteit in het dagelijkse leven te verdragen. De democratie legt bij ieder individu een verantwoordelijkheid voor het geheel, dat maakt de democratie breekbaar en ook fragiel 'doordat zij zelf haar eigen tegenmachten kan maken en breken en doordat zij zowel op de vorming als op de inperking van macht is gericht'.

De westerse democratieën zijn de laatste decennia instabiel geworden: het westerse liberale waardenstelsel met zijn normen voor democratie, rechtsorde en menselijke waardigheid staat onder druk. Niet alleen van buitenaf (terrorisme, autoritaire regimes) maar ook van binnenuit (populistische reactie) en zelfs van bovenaf (Trump) wordt zij ondermijnt. De liberale democratie wordt ook in Europa aangevallen door autocraten (Rusland, Polen, Hongarije, Tsjechië, Turkije).

Het populisme is ondemocratisch, omdat de 'volkswil' altijd een constructie zal zijn, zoals bijvoorbeeld bij het referendum: de volkswil is slechts een momentopname van de wil van de meerderheid, en dan alleen nog van degene die stemden. Populistische leiders politiseren de complexiteit van de pluriforme samenleving. Voor elk probleem is een directe oplossing, zoals het intrekken van

rechten en de sluiting van grenzen. Zo breekt Trump systemen af – het klimaat, de zorg en de geopolitiek – zonder enkel alternatief. Trumps invloed heeft een demoraliserende werking op Amerika. “Het wekt een revolutionaire woede tegen de bestaande orde, dat is haar voedingsbron, maar het wringt zich wel binnen dat systeem omhoog naar de machtsposities.”

Het democratisch systeem met haar trage stelsel, dat met zoveel belangen rekening moet houden, is een makkelijke prooi voor partijen die het onvervulde verlangen benutten als wapen voor eigen doel. Democratie en rechtsstaat moeten zich staande zien te houden onder de druk van permanente ontregeling door het populisme.

De tijd van vooruitgang is voorbij. De sociale verhoudingen zijn verstoord doordat de besteedbare inkomens stagneren en de particuliere schulden toenemen, bedrijfswinsten stijgen, de bijdrage van ondernemingen aan de belasting worden kleiner, aldus Ten Hooven. Samenbindende krachten verzwakken, er is een groter contrast tussen winnaars en verliezers als gevolg van de penetratie van het neoliberalisme in het politieke denken. In het liberalisme stond de rechtstaat en democratie nog centraal; in het neoliberalisme is de markt het oriëntatiepunt.

Liberalisme, de beschermer van een open samenleving en van de individuele vrijheid is in de politiek nooit af. Neoliberalisme daarentegen is dogmatisch, en wordt gekenmerkt door een blind geloof in de markt als ordenend mechanisme, zowel in de economie als in het onderwijs, kunst, de wetenschap, de zorg. Marktwerking en concurrentie zijn bepalend. In het neoliberalisme is de staat verdwenen daar waar het liberalisme haar onmisbaar acht en intervenieert het steeds meer in bijvoorbeeld ons privé leven, waar het liberalisme juist dwars is van een controlesysteem. Bij het neoliberalisme en het populisme ontbreken een disciplinaire werking, en kun je spreken van een toenemende morele bemoeizucht van de politiek met de maatschappij. De scheiding verdwijnt dan in de politiek waar de macht wordt gevormd, en de samenleving waar de moraal wordt gevormd. Hiervan is de euthanasiewet voor Marcel ten Hooven een goed voorbeeld. Het is gevaarlijk als politici hun macht in dienst stellen van de moraal die zijzelf wenselijk achten. Ten Hooven noemt de al eerder aangehaalde Franse politieke filosoof Claude Lefort, die ‘de lege plaats van de macht’ als het kenmerk van een democratie ziet. Zij mag nooit één worden met degenen die de kiezers tijdelijk de krachtigste stem in de regering hebben gegeven. Nu wordt die lege plek van macht in bijvoorbeeld Hongarije, Turkije en Polen opgevuld, doordat hun

regimes de rechterlijke macht wettelijk aan zich ondergeschikt maakt. Een verstoring van de trias politica. De lege plaats van de macht willen populisten definitief vullen met dat wat zij de stem van het volk noemen, de stem van de meerderheid van dat moment.

“Het neoliberalisme geeft de economie een krachtige impuls, maar vergroot de ongelijkheid en heeft op de maatschappij een ontbindend effect, zonder dat mensen daar veel tegenwicht aan kunnen bieden. Het trekt het sociale weefsel los. Het populisme wil dat weer aaneenknopen, maar doet dat met een regressieve politiek, gestoeld op een fantasiebeeld over een veilige, gesloten natiestaat van vroeger, die de welvaart voor zichzelf kon houden.”

Wat kan nu een democratie verdragen? Er is een grens wat de democratie aan ongelijkheid kan hebben. De grote ongelijkheid in bijvoorbeeld de VS betreft geen onvermijdelijke ontwikkeling, maar is een direct bewust nagestreefd doel van de politieke invloed die de rijken uitoefenen op de wetgeving, met de Republikeinen als hun belangenbehartigers, aldus Ten Hooven. Hij constateert dat in een samenleving met harde scheidslijnen tussen maatschappelijke groepen de democratie aan betekenis verliest als proces waarin de gedeelde belangen van de burgers worden geformuleerd. Het is slecht voor de democratie als zich er in een bovenlaag van asociale klasse manifesteert zonder enige binding met de publieke zaak. Er ontstaat een wederzijds isolement wat zich in de Amerikaanse politiek uit in een ‘hypergepolariseerde verhouding tussen de Republikeinen en de Democraten’. De ene partij blokkeert de ander al bij voorbaat. Een sociaal ontbindend effect van grote ongelijkheid. Ook in Nederland beginnen zich gescheiden sociale netwerken tussen lager – en hoger opgeleiden af te tekenen en dat leidt tot twee antagonistische leefwerelden: die van universalisten (positief t.o.v. open grenzen, andere culturen, immigranten) en die van particularisten (nadelen van open grenzen en immigratie en sceptisch tegenover Europese eenwording en de euro).

De aversie tegen alles wat afwijkt draagt bij aan de ontmanteling van de democratie: wantrouwen is een destructieve kracht. Ook de waarheid is van groot belang, als waarborg voor de intellectuele integriteit en als middel om macht te

controleren. ”Als politici dat spel met de waarheid gaan spelen, wordt de weerbarstige realiteit met haar onloochenbare feiten het object van kwaadaardige manipulatie, de bron van nepnieuws.”

De aantrekkingskracht van het narratief over de natie die in crisis verkeert gaat schuil in het overzichtelijke goed-fout schema dat het biedt. Het reduceert ongrijpbare fenomenen als globalisering en schaalvergroting tot een kwestie van verwaarloosde nationale ‘identiteit’, waardoor de oorzaak van de misère ook aanwijsbaar is, aldus Ten Hooven.

Hoe kan de samenleving zich wapenen tegen ontmanteling is onderwerp van het laatste hoofdstuk ‘Vermetel denken, gematigd handelen’. Niemand heeft de waarheid in pacht, je moet rekening houden met anderen, over verschillen heen kunnen reiken, waarbij het debat een sleutelrol vervult. Zoals de Franse Chantal Mouffe formuleert: het kenmerk van zo’n goed functionerende democratie is dat zij van politieke vijanden tegenstanders maakt: je maakt deel uit van dezelfde democratische ruimte waarin iedereen gelijk is (zie de Franse politieke filosoof Chantal Mouffe: *Citizenship, Democracy and Pluralism* in een door Felix Meritis georganiseerd debat op 1 oktober 2010).

Ons representatieve systeem en het partijstelsel moeten worden gekoesterd en verdienen de voorkeur boven meerderheidsstelsels als het Amerikaanse en Britse, want zij geeft veel stem aan minderheden. Het schept ook afstand tussen kiezers en gekozenen, door de rol van politieke partijen als intermediair. Onze democratievorm is niet perfect, maar zij is wel de beste. ”Groeiende ongelijkheid, mogelijke bedreigingen van de vrijheid, minder solidariteit zijn de problemen van deze tijd. In hun ideeëngeschiedenis kunnen liberale, sociaaldemocraten en christendemocraten daarop een eigen politiek antwoord verzinnen.

Engagement met de democratie vergt daarbij matigheid, een ferme stellingname tegen de destructieve krachten, waarbij het compromis de praktische politieke vorm is van gematigdheid. Het maakt het mogelijk de kunst van het samenleven te organiseren.”

Marcel ten Hooven – De ontmanteling van de democratie. ISBN 9789029511247 – De Arbeiderspers, Amsterdam, 2018

Linda Bouws – St. Metropool Internationale Kunstprojecten